

Környezeti nevelés és a turizmus kapcsolata Magyarországon

Mikházi Zsuzsanna

„Ha egy évre gondolsz: magot vetsz,
ha tízre: fát ültetsz;
ha évszádokra: tanítod az embereket.
Egyszer aratsz, ha magot vetettél;
tízszer, ha fát ültettél,
és százszor, ha az embereket tanítottad.“¹

A védett természeti területek (természetvédelmi területek, tájvédelmi körzetek, nemzeti parkok) az idegenforgalom (ökoturizmus) és a természetismereti oktatás (környezeti nevelés) kitüntetett célterületei is egyben. A nemzeti parkoknál zajló oktató-nevelő, turizmusszervező munka a védett területek értékeit bemutató tanösvényeken kívül a szakemberek által vezetett túrák révén, bemutatóhelyeken, kiállítóhelyeken, az oktató- és látogatóközpontokban, valamint az egyes területek értékeit ismertető tájékoztató füzetek, ismeretterjesztő kiadványok és különböző programok segítségével történik. A tanösvények is egyaránt szolgálják a turizmus, idegenforgalom és az oktatás, környezeti nevelés céljait. Létesítésük közvetett célja a látogatók környezeti tudatának fejlesztése, amit a terepi ismeretterjesztés, a tájértékek és azok összefüggéseinek bemutatása révén lehet elérni.

A világgazdaság egyik legjelentősebb ágazata – a turizmus – fejlődésének jelenlegi szakaszában a kultúra, a természet, ezek sokszínűsége, érintetlensége jelentősen felértékelődött. Az egyre tapasztaltabb, iskolázottabb és igényesebb turisták unalmasak, kevés kihívást, szellemi izgalmat kínálnak tartják a tengerparti üdüleket. Növekszik a kereslet az egészséges, aktív pihenést, szellemi- és fizikai erőpróbát, kalandot, másságot kínáló desztinációk iránt. A nemzetközi turizmusban az elmúlt évtizedekben azon országok csoportja tudott a legsikeresebb lenni, melyek képesek voltak integrálni turisztikai fejlesztési politikájukba a természetvédelem elveit, értékeit és új etikáját. (Gubán 2001)

1. A környezeti nevelés fogalma

A környezeti nevelés a személyiségformálás olyan összetevőit és folyamatait jelenti, melyek a személyek illetve közösségek környezeti identitásának kialakulását és elmélyülését segítik. Feladata, hogy ökológiai szemlélettel, értéktudatosan fejlessze az emberek környezethasználattal kapcsolatos magatartási- és tevékenységrepertoárját. A környezeti nevelés nem magáról a természeti vagy humán környezetről szól, hanem az ember és környezete kapcsolatáról. A tárgya tehát e relációk köre, s éppen ebből következőleg szükségszerűen komplex és integrált nevelési terület. (Mikházi 2006)

A környezettudatos nevelés kritikus fontosságú a fenntartható fejlődés előmozdítására, hogy az emberek felkészüljenek a fejlődéssel járó környezeti kockázatokra. Mind az iskolarendszerű, mind az azon kívüli nevelés elengedhetetlen ahhoz, hogy úgy változzon meg az emberek hozzáállása, hogy fel tudják fogni, és értékelni tudják a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos problémákat és feladatokat. De a nevelés kritikus jelentőségű ahhoz is, hogy elérhető legyen olyan környezeti és erkölcsi tudatosság, és magatartásforma kialakítása, amely segítséget nyújt a fenntartható fejlődés és az ennek megvalósítására irányuló döntések

¹ Ismeretlen kínai költő i. e. 500.

meghozásában. Ahhoz, hogy a környezeti nevelés hatékony legyen, integrálni kell minden tudományszakot és alkalmaznia kell mind az iskolai jellegű, mind az egyéb módszereket, valamint a kapcsolatteremtés minden hatásos eszközét. (Berecz 1998)

A környezeti nevelés az ezredfordulón szükségszerűség és kihívás. A környezettudatosság növelése, a természeti értékek széles körű elismerése nélkül a természetvédelemnek nincs jövője. Hiszen a fenntarthatóságot nem csak a jogszabályok, a törvények és a kormányzati szintű nemzetközi megállapodások biztosíthatják, hanem az egyes emberek, polgárok környezeti tudatossága. A szemléletformálás célcsoportjai közé tartozik a társadalom minden rétege, de igazán hatékony és hosszú távú eredményeket e területen a gyerekek és fiatalok körében lehet elérni. A természet védelmét szolgáló ismeretterjesztő, oktató, szemléletformáló tevékenység során ugyanakkor figyelmet kell fordítani a helyi társadalomra és a helyi önkormányzatokra is kihatással levő, élethosszig tartó tanulást (life-long-learning) elősegítő felnőttoktatásra és nevelésre is.

2. A turizmus fogalma

Bár a turizmus különböző formái már az ókortól fogva léteznek, a fogalom meghatározására csak ebben a században került sor. A korai definíciók a jelenség számos aspektusát figyelmen kívül hagyták: például Glücksmann 1929-ben a turizmust úgy határozta meg, mint „távolság áthidalása személyek által egy olyan helyre, ahol nem rendelkeznek állandó lakással“. Ahogy a turizmus szektor és a turizmus elemzése fejlődött, az egymást követő meghatározások egyre több új tényezőt vettek figyelembe, mint például a helyváltogatás motivációját, az utazás nem pénzkereső jellegét, a lakóhelyen kívül eltöltött időt, a megtett távolságot, illetve a jelenség tárgyi oldalát, azaz a turisztikai szolgáltatásokat (Tasnádi 1998).

Az egyik, legszélesebb körben elfogadott definíciót a World Tourism Organisation (Turizmus Világszervezete), fogalmazta meg 1989-ben a Hágai Nyilatkozatban. E szerint a meghatározás szerint: "A turizmus magában foglalja a személyek lakó- és munkahelyen kívüli minden szabad helyváltogatását, valamint az azokból eredő szükségletek kielégítésére létrehozott szolgáltatásokat." (WTO 1989). Ez a meghatározás nem korlátozza a turizmus körébe tartozó helyváltogatásokat sem időtartamuk, sem a megtett távolság, sem pedig a turista motivációja szerint. A turizmus WTO által elfogadott definíciója szerint tehát minden olyan tevékenység turisztikainak számít, melyet az egyén, illetve csoport lakóhelyén kívül végez.

A turizmus különböző típusainak meghatározására számos kísérlet született az elmúlt évtizedek során. A tipológiák kialakításánál sokféle tényezőt lehet figyelembe venni, ennek megfelelően az egyes besorolások is egyszerűek vagy összetettebbek lehetnek. Legegyszerűbb, ha azt vizsgáljuk, hogy milyen turisztikai attrakcióra épülve fejlődtek ki. Így az alábbi turizmustípusokat különböztetjük meg:

- a többnyire a tömegturizmus keretei közé sorolt vízparti turizmus és téli sport-turizmus,
- a városi turizmus, amely abból a szempontból különlegesnek tekinthető, hogy a városi infrastruktúrára épülve nem igényel különösebb pótlólagos fejlesztést, a turisták viszonylag kis száma pedig beleolvad a helyi lakosságba,
- illetve az alternatív turizmusformák közé tartozó vallási turizmus, kulturális turizmus, örökségturizmus, borturizmus, ökoturizmus, falusi turizmus és a kalandturizmus.

2.1. Ökoturizmus

Az ökoturizmusra nincs egyetemenlegesen elfogadott meghatározás. Eleinte a természeti vonzerőkre alapozott turizmust jelölték vele, később a kört a kulturális vonzerőkre is kiterjesztették. A turizmus fejlődésének folyamán kialakult egy olyan fogalomcsoport, amely az ökoturizmus jellemzőit foglalja össze:

- Természeti környezet
- Ökológiai és kulturális fenntarthatóság
- Oktatás, interpretáció
- Helyi, regionális előnyök

Mіндеzek alapján a definíció: Az ökoturizmus: felelősségteljes utazás természeti területre, mely védi a természeti és kulturális értékeket, és hozzájárul a helyi lakosok életminőségének javításához. A definíció alapján egyaránt fontosak a célterület kínálatában a természeti és kulturális vonzerők. A hangsúly a lokális erőforrások felhasználására és a tájidegen elemek kizárására helyeződik.

1. ábra Ökoturizmus? A hegycsúcsot meghódító turisták alig férnek el a Kriván² tetején. (saját felvétel, 2005. július)

Az ökoturizmus célja a területet oly módon megismertetni a vendéggel, hogy a turistaforgalom se mennyiségével, se minőségével ne zavarja meg a helyben élők mindennapjait, és ne tegyen kárt a természeti és kulturális értékekben (1 ábra). Ezért az ökoturisták kis csoportokban, lehetőleg környezetkímélő közlekedési eszközöket igénybe véve érkeznek utazásuk célterületére. A látóvalók bemutatásán túl a program az élet helyi sajátosságaira, aktuális problémáira is ráirányítja a látogatók figyelmét, akik ezáltal valóságosabb és árnyaltabb képet kapnak az adott területről, mint a tömezturizmuson keresztül. A program összeállításában megjelennek a természetjárás különböző formái, mint a

² A Magas-Tátra nyugati szegletének jellemző impozáns csúcsa, 2494 m.

gyalogos, a kerékpáros vagy a vízi túrázás, és a rendszerint természetjárással kitöltött félnapot a kulturális látnivalók megtekintése követi. A nemzetközi tapasztalatok szerint az ökoturisták látogatásuk során nemcsak kapni, hanem adni is akarnak, ezért hangsúlyosan helyi tulajdonú kisebb szálláshelyeket és éttermeket vesznek igénybe, helyi termékeket fogyasztanak, költségükkel tudatosan is hozzájárulva a térség fejlődéséhez. Így az ökoturizmus a magas fajlagos költségű és kiemelten jövedelmező turisztikai ágazatok közé sorolható. Mindezekért cserébe viszont a térség településeinek meg kell teremteni az infrastrukturális feltételeket, szükség van a turistaösvények, kerékpárutak és vízi túrázási lehetőségek biztosítására, a falusi "ökoszálláshelyek" kialakítására, továbbá olyan környezetvédelmi, természetvédelmi és műemlékrekonstrukciós polgári akciókra, amelyekbe a látogatók bekapcsolódhatnak, és ezáltal a tevékeny környezetalakítás élményével is gazdagodhatnak. A megfelelő infrastruktúra kialakítása a turisztikai terhelést kiegyenlíti, a feltáratlan területek felé irányítva az érdeklődőket. Ez a folyamat a térség egyenletesebb fejlődését segíti elő, és kitérési lehetőséget nyújt az elmaradott településeknek.

2.1.1. A személyes tájékoztatás, a nevelés és a szakképzés

A személyes tájékoztatás kiemelt jelentőségű tevékenység az ökoturizmus marketingjében. A kommunikációs eszközök elsősorban az utazási döntést kívánják elősegíteni, s ha hiányoznak vagy nem elég hatékonyak, akkor legfeljebb nem jön el a turista. A személyes tájékoztatás kötelezettséget jelent a fogadóterületek számára, mert a már itt lévő turisták alapvető igényét hivatott kielégíteni és akiknek az utazási élményét veszélyezteti, ha pontos információ híján lekésik a madárlesre vivő hajót és elmarad az élmény amiért elsődlegesen idejöttek, nem találják meg a szálláshelyet vagy az orvost vagy nem kapnak tájékoztatást a környék látnivalóiról. Sajnos nálunk ez az alapvető szolgáltatás még igen kezdetleges állapotban van, továbbfejlesztése alapvető sürgősségű feladatunk.

Az ökoturisztikai nevelés és szakképzés a lakosság és a szakemberek felkészítését szolgálja az ökoturizmus fejlesztésére, szervezésére és lebonyolítására. Szemléletet mindenkinek, szakmai ismereteket a turizmuban dolgozóknak és (bizonyos részismereteket legalább) a turistákkal közvetlenül érintkező lakosságnak (pl. a falusi turizmust fogadóknak) kell tanítani. Ennek megszervezése, mindenekelőtt a tanítók felkészítése és a magas színvonalú tananyagok előállítására az ökoturizmus jövője szempontjából elsődleges feladat. Hiába a szakszerű marketing, ha a helyszínen a szolgáltatások és az emberi kapcsolatok hiányoznak, a turista nem jön vissza, sőt az ide utazásról másokat is lebeszél.

A szemlélet elterjesztéséhez elengedhetetlen az iskolák és a tömegtájékoztatás (rádió, TV, sajtó, Internet) bevonása. A szakképzésben a különböző oktatási intézmények között fontos kialakítani partnerkapcsolatokat, hogy tantervükbe egymást segítve tudjanak kialakítani megfelelő programokat. (Lengyel 1997)

2.2. Turizmus védett területen

Az ökoturizmus a természetvédelemmel áll szoros kapcsolatban: ez utóbbi egyik szerepe ugyanis éppen az, hogy a védelem mellett lehetőség szerint be is mutassa a természetes környezetet. A tudományos ismeretterjesztés, a természeti értékek közkinccsá tétele éppúgy feladata egy természetvédelmi elgondolásnak, koncepciónak, mint a megőrzés. Alapvető kérdés azonban, hogy hol, mit és hogyan. Egy-egy különösen frekvenciált védett területen esetenként már a tömegturizmus méreteihez közelítő emberáradat jelenhet meg. Ez azonban nem feltétlenül jelent gondot: a tömeges érdeklődés igényét egy-egy nemzeti park

területén például nem tiltani kell, hanem csupán megfelelően szabályozni, irányítani, területileg koncentrálni. Erre a taktikára az Egyesült Államok számos nemzeti parkja jó példa: a Yellowstone Nemzeti Park tömeges látogatása az óriási védett terület alig másfél százalékára korlátozódik, de még így is jól kielégíthetők a turizmus igényei.

Az ökoturizmus mint alternatív turisztikai irányzat a hasznosítás új lehetőségeit kínálja, azonban más eszközrendszert is feltételez. Megfelelő kínálatot, költséges infrastrukturális beruházásokat, profi szervezést és szigorú, de kulturált ellenőrzést igényel ez az ágazat, csak így őrizheti meg piaci versenyképességét, és ugyanakkor csak így tarthatja meg eredeti szerepkörét is, mely szerint az idegenforgalom egy természetkímélő alternatíváját nyújtja.

A turizmus valamennyi válfaját a természeti, táji, környezeti, települési értékek védelmének jegyében kell szabályozni; eredményes fenntartás, védelem azonban a turisták aktív közreműködése nélkül nem lehetséges. A turizmus részvétele e folyamatokban viszont nem csak értékőrző, hanem akár értékteremtő is lehet. A turista vendéglátója partnerévé válhat, miközben kölcsönösségen alapuló tájvédelmi kultúra, szemlélet bontakozhat ki. Az ökoturizmus szolgálhatja a környezeti igényesség elterjesztését, ösztönözheti a táj rehabilitációját, helyreállítását célzó törekvéseket, fenntarthatja egy térség fejlődését.

*2. ábra A Bodrog háborítatlan növény- és állatvilága tavasztól őszig vonzza a kenusokat.
(saját felvétel, 2005. július)*

Hazánk természeti értékekben rendkívül gazdag (2. ábra). A természetvédelem és a gazdaságpolitika némileg eltérő szerkezete, valamint Kelet-Közép-Európa egyes területeken tapasztalható lemaradásai miatt azonban mi még csak most szerezzük az első tapasztalatokat olyan modelleket illetően, amelyek például Nyugat-Európa számos régiójában már gördülékenyen működnek. Pedig lehetőségek egészen gazdag sora áll előttünk: fejleszthető lenne például a lovas és kerékpáros turizmus, a vízi sportok környezetet kímélő változatai, gyógyvizeink hasznosítása. Mindezek színes kiegészítői lehetnek egy adott térség kulturális programjainak, művészeti, néprajzi vagy éppen gasztronómiai értékek nyújtotta

lehetőségeinek. Egyes tájegységeink megfelelő szervezéssel, kiépítéssel olyan vonzerőt gyakorolhatnának, amely az idegenforgalom egészére kedvezően hatna ki. Az ilyen jellegű turizmus befektetései és bevételei ráadásul az adott térségek helyi lakosságának életminőségét javíthatják. Itt persze szemléletmódváltásra is szükség lehet: a természetvédelemnek hosszabb távokban kell gondolkodnia, s nem az egyik napról a másikra érvényesülő rövidtávú érdekekben, törekvésekben. Az adott területek lakóinak is érdekeltté kell válniuk környezetük megóvásában.

Itthon még főként a turizmus alternatív módjainak népszerűsítésében akadnak teendők, továbbá hatékonyabbá lehetne tenni a civilszféra bekapcsolását a környezetvédelmi stratégiába. Az idegenforgalom bevételeinek egy részét a természetvédelem forrásává téve sokat javulhatna a védelem finanszírozása. Mivel gyakran szigorúan védett körzetek és iparilag intenzíven hasznosított földterületek is közvetlenül érintkeznek, sok esetben nehezedik vállalkozói vagy földművelői részről erős nyomás a tájvédelemre, ezért tehát – a közvetlen érintkezésből következő érdeksúrlódások elkerülése céljából – a hatékonyabb természetvédelem szempontjából célszerű lenne a megóvandó területek körül védőövezeteket kijelölni. A kiépítettség, az infrastruktúrával való ellátottság és a szervezés javításával az ökoturizmus újabb és újabb célterületeit tehetnénk vonzóbbá akár a külföldről idelátogatók számára is.

A természetvédelem világszerte igen összetett probléma, körülötte esetenként számos különböző érdek ütközik meg; az idegenforgalom céljai és a területi védettség szempontjai sem egyeztethetőek mindig egyszerűen össze. Egy adott térségben gyakran éppen a természet, az élő táj jelenti azt a különleges vonzerőt, amely a turisztikai tevékenységeket is fenntartja, amennyiben azonban ezek a tevékenységek felélik a táj természeti értékeit, elenyészik a vonzerő és vele együtt maga a turizmus szintén. Az idegenforgalom számára már a pusztán önfenntartás szempontjából is lényeges a táj védelme; ám valójában nem a természet létezik a turizmusért, hanem a turizmust lehet tudatos tervezéssel a természetvédelem szolgálatába állítani. A természet, a táj elemeit önmagukban vett értékeikért kell védenünk! (1)

3. A környezeti nevelés és a turizmus

A természetvédelmi törvényben foglaltak szerint minden oktatási formában, valamennyi korosztály számára biztosítani kell a természetvédelmi ismeretek átadását a védett területeken. A természetvédelmi törvény, valamint az oktatásért és a környezetvédelemért felelős minisztériumok által közösen kialakított környezeti nevelési koncepció szellemében minden nemzeti park igazgatóság működési területén oktató-bemutató központot kell létesíteni és működtetni. Az ismeretterjesztéshez, oktatáshoz szükséges segédanyagokat (tudományos és népszerűsítő kiadványokat, filmeket stb.) kell készíteni. Lehetőséget kell biztosítani tanuló-, főiskolai és egyetemi hallgatócsoportok foglalkoztatására, terepgyakorlataik lebonyolítására. Segíteni kell a társadalmi önszerveződések (civil szervezetek) munkáját, természetvédelmi táborok működését. A társadalom minden tagja számára lehetővé kell tenni, hogy kellő irányítással és felügyelet mellett megismerje Magyarország természeti értékeit és védett területeit, az élő és élettelen természeti rendszerek működési mechanizmusát, törvényszerűségeit. (Mikházi 2006)

A célok különböző tevékenységformák révén valósíthatók meg. A Nemzeti Park Igazgatóság helyt ad természetismereti táborok, természetvédelmi szaktáborok, aktív természetvédő táborok megrendezésére, erdei iskolai programok (3. ábra) megvalósítására. Mindezek a nevelési-oktatási célzatú programok ökoturisztikai termékként, jól értékesíthető termékként működnek a turizmus piacán. Óriási tömegeket megmozgatva megfelelően nagy bevételt generálnak a védett területen, ugyanakkor a programok szakmai felügyelet mellett

zajlanak, így biztosítható a terület védelme. Ezen kívül iskolai, szakmai (vagy spontán szerveződő) csoportok, speciális érdeklődésű személyek számára szakvezetett túrákat, terepbejárásokat szerveznek.

3. ábra Gyerekek erdei iskolai foglalkozáson. Visegrád, Erdei Művelődés Háza. (saját felvétel, 2006. május)

Környezeti nevelés:

- Kinek a feladata?
 - Mindenkinek (főleg: tanárok, természetvédők (NP!), civil szervezetek, média szakemberek)
- Célcsoportok:
 - mindenki (az óvodásoktól a döntéshozókig) A fiatalabb korosztály azért fontos célcsoport, mert rajtuk keresztül lehet befolyásolni a szülőket, tanárokat is. A döntéshozók pedig azért, mert nekik van lehetőségük a változtatásra.
- Milyen keretek között, hol?
 - mindenhol (főleg: oktatási intézményekben, Nemzeti Parkokban, és a médiában)

Közös vonások a környezeti nevelésben és az ökoturizmusban:

- a fenntarthatóság filozófiája áthatja,
- aktivitás igény a résztvevők részéről,
- a „fogyasztó” célja az élmény, személyes tapasztalat szerzése,
- van mögötte szakmai kontroll,
- az egész személyiséget igényli,
- értékorientált, értéket állít elő,
- nevel,
- támogatandó,

- relatíve olcsó,
- infrastrukturális átfedések,
- szolgáltatás igény (komplex),
- a motiváció fontossága,
- nyitás a regionalitás felé,
- a hatékonyság érdekében rendszert kell építeni

Összegezve:

- A természetvédelem sokkal fontosabbá vált az idegenforgalmi ágazat számára, mint az idegenforgalmi ágazat a természetvédelem számára.
- A turizmusnak fontos szerepe van a tudatformálásban (nagy lehetőség!).
- A turizmus nem károsíthatja a természeti értékeket!
- Csak fenntartható turizmus engedélyezhető!
- A természetvédelemnek és a helyi lakosságnak részesülnie kell az idegenforgalomból származó igen jelentős bevételből.

Irodalomjegyzék

- Berecz E. 1998 A környezettudat alakítása és a környezetvédelem oktatása. Környezetvédelmi Füzetek 1998/7. Budapest, OMIKK
- Gubán P. 2001 Fenntartható turizmus és erőforrás-használat a vidékfejlesztésben. In.: Kocsis A. (szerk) 2001 Gondolatok az ökológikus vidékfejlesztésről. Agroinform Kiadóház, Budapest, pp.81-118.
- Lengyel M. 1997 Ökoturizmus és marketing. ZÖLD BELÉPŐ. EU csatlakozásunk környezeti szempontú vizsgálata. Budapest
- Mikházi Zsuzsanna 2006. Táji-, környezeti tudatformálás Magyarországon. (EU csatlakozásunk várható hatásainak tükrében) Tanulmány, Budapesti Corvinus Egyetem, 42p.
- Tasnádi J. 2002 A turizmus rendszere. Aula Kiadó, Budapest, p. 280.
- WTO-IPU 1989 Hágai Nyilatkozat
- (1) Az ökoturizmus mint lehetőség - avagy: vissza a természethez? Ulysses Internetes Utazási Magazin. <http://www.nagyutazas.hu/ulysses/lstArticle.asp?ID=421>, 2006. június 20.